

СТАНОВИЩЕ

от д-р Олга Милентиева Симова, доцент във Философско-исторически факултет на ПУ
„Паисий Хилендарски“

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

по област на висше образование 2.Хуманитарни науки, професионално направление
2.3. Философия (История на философията. Съвременна философия)

Автор: Меги Николаева Попова

Тема: „Контекст и нормативност в критическата теория на Макс Хоркхаймер и Теодор
В. Адорно“

Научен ръководител: доц. д-р Васил Видински, Философски факултет, СУ „Св. Климент
Охридски“

Назначена съм за член на научното жури по защитата на дисертационния труд
на Меги Попова със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД38-617 от
18.11.2022 г.

Меги Попова е завършила бакалавърска степен на специалност „Философия“
през 2017 г. в СУ „Св. Климент Охридски“, а през 2018 г. -магистърска програма
„История и съвременност на философията“ в катедра „История на философията“ в
същия университет. По време на докторантурата (2019-2022г.) за известно време се е
обучавала по програма Еразъм+ в три немски университета във Фрайбург, Бон и
Франкфурт на Одер.

Както е видно от заглавието, дисертацията засяга проблема за нормативността в
теориите на двама от представителите на ранната Франкфуртска школа М. Хоркхаймер
и Т. В. Адорно. Тук не е мястото да изразявам собственото си отношение към тези
теории, затова само бих го маркирала, повтаряйки жеста на Адорно – няма правилно
във фалшивата теория. От тази гледна точка положените от докторантката усилия чрез
интерпретация на текстовете на Хоркхаймер и Адорно да открие макар и слаба,
имплицитна, негативна, цялостно отричаща контекста/ къснокапиталистическото
общество нормативност, заслужават поздравления. Адмирации заслужава и
намерението ѝ (успешно изпълнено според мен) с едно изследване, акцентиращо
върху философската проблематика в ранната Франкфуртска школа, да попълни
празнина в българската хуманитаристика, която е напълно обяснима, доколкото
именно тези теории се оказват най-безперспективния (от моя гледна точка) опит да се
съхранят някои от основните постулати на марксизма (за ролята на философията, за
„фалшивото съзнание“/ идеологията, диалектиката и т.н.) и се изоставят други,

възприемани като догматични (за детерминистично разбираното отношение между база и надстройка, за ролята на пролетариата, за революцията и комунизма). Тази безперспективност, обусловена именно от негативността е намерила израз, в песимизма на Хоркхаймер и минимализма на Адорно по отношение на социалните норми и индивидуалното поведение, отбелязани в дисертацията.

Дисертационният труд се състои от увод, отделно въведение към разбирането за контекст и нормативност, четири глави, всяка от които започва с въведение и завършва със заключение, което улеснява възприемането на текста и следването на сложно изплетената нишка на реконструкциите. Работата завършва със едно общо заключение и библиография на български, английски и немски език. Общият обем на текста е 266 страници.

Сред целите на изследването се откроява опитът за отговор на критичния въпрос на Хабермас към теориите на Хоркхаймер и Адорно относно липсата на нормативен критерии за тяхната диагноза на обществото и критиката му като цяло. Отговорът се търси в посока на снеме на противоречието между нормативност/утопичност и контекстуалност/иманентност чрез разкриване на една, съдържаща се имплицитно в текстовете на авторите, и много специфична, негативна нормативност, която не е обоснована в по-обща нормативна теория. В голяма част от работата подходът е историко-философски, но и афирмативен, доколкото от една страна авторката се отказва от критично отношение към разглежданите теории, а от друга страна се опитва да реконструира основните им идеи така, че да открие някакъв потенциал, който да ги направи актуални.

В глава 1. „Контексти и влияния“ са разгледани преплитащите се исторически, биографични и културни контексти, в които възниква и се развива критическата теория. Очертани са идейните влияние върху нейното формиране на автори като Киркегор, Шопенхауер, Ницше, Вебер, Лукач, Фройд. Като голямо достойнство на тази част от работата бих отбелязала комплексния анализ на противоречивото съчетаване между критическия подход, претенцията за научност и нормативността при Маркс.

В следващите три глави произведенията на Хоркхаймер и Адорно се разглеждат хронологично – от ранните текстове на Хоркхаймер (гл.2), през „Диалектика на Просвещението“, писана от двамата, и някой по-късни на Адорно, свързани с културата и на Хоркхаймер в гл. 3, до „Негативна диалектика“ и моралната философия на Адорно (гл.4). Това структуриране позволява от една страна да се проследи трансформацията на критическата теория от търсене на някаква възможност за рационална организация на обществото до отказа от тази надежда, заради поставената диагноза на къснокапиталистическото общество като тотално завладяно от инструменталната рационалност, превръщаща се в ирационалност. От друга страна фокусирането не толкова върху разликите, а върху приликите между двамата автори позволява да се види спецификата на тяхната теория, акцентираща върху негативността, по отношение

на други теории в критическата традиция. В изследването не е включено последното значимо произведение на Адорно „Естетическа теория“. То наистина няма пряко отношение към проблема за нормативността, но би било интересно и от чисто философска гледна точка, доколкото съдържа опит, макар и фрагментарен, да се очертаят някакви щрихи на познавателна теория според принципите на негативната диалектика, да се създаде теория на познанието на неидентичното върху опита от възприемането на произведения на изкуството.

Началният пункт, от който тръгва ранната критическа теория е констатацията за социално причинено страдание, а неговото преодоляване се явява и финален практически залог. Той предполага не облекчаване на страданието, а трансформация на социално-икономическите отношения, които го пораждат. Именно в този залог докторантката вижда „начин на обосноваване на нормативността“ (стр.113) и един утопичен импулс в ранната теорията на Хоркхаймер. В нея възможността за промяна се свързва с възприемането на настоящето/контекста като исторични, а желанието за промяна, отъждествено в дисертацията с нужда (чия?) от промяна, е посочено като „слаба“ нормативност. Авторката си дава сметка, че това предполага „репонятизация“ или промяна в съдържанието на понятието. Така нормативността е приравнена към критика на контекста/обществото. Тя не е универсална, а контекстуална, доколкото се отнася до конкретния контекст и е негативна, доколкото казва какво не трябва да бъде. Точно защото нейните основания са контекстуални, те нямат нужда от генерална нормативна теория. Не мисля, че това е убедителен отговор на критичния въпрос на Хабермас, доколкото в случая става дума за промяна в съдържанието на понятието и то на 180 градуса, така че въпросът просто е заобиколен. Донякъде докторантката тук следва подхода на самия Адорно, описан в „Негативна диалектика“ (гл. 4) – да се изменя съдържанието на понятието с цел по-доброто познание за конкретното, върху което понятието налага ограничаваща рамка. В този подход виждам два проблема: 1. Той много бързо може да ни заведе в света на Оруел – войната е мир, свободата е робство и т.н. 2. Освен да служат на познанието понятията служат и на комуникацията, а непрекъснатите и резки промени в съдържанието им я възпрепятстват. Това води до поява на различни жаргони, които затварят изследванията в хуманитарните науки в сектоподобни общности. Проблематично ми се струва и безвъпросното приемане на идващата още от Маркс и засилена от Хоркхаймер и Адорно теза за „обективността“ на страданието и задачата на критическата теория „да вмениява страдание“ (стр.78), независимо от мнението на засегнатите, защото последното се разглежда (в унисон с догмите на марксизма) като плод на „фалшиво съзнание“/идеология, обусловени от социалните условия на неравенство.

В следващата глава, посветена основно на „Диалектика на Просвещението“, се засяга критиката на инструменталния разум и на неговата роля за установяване на господство над природата (вътрешна и външна) и над другите хора (въпрос вълнуващ по-скоро Хоркхаймер). Засяга се и критиката на овещняването (вълнуваща по-скоро

Адорно), във връзка с анализа на културната индустрия. Трябва да отбележа, че и в тази част на изследването не се изоставя проблемът за контекста и нормативността, който е само косвено (опосредено) свързан с най-обсъжданите въпроси в „Диалектика на Просвещението“. Въпреки, че текстът не дава директни основания за това, бих се съгласила с интерпретацията на докторантката, че критиката в „Диалектика на Просвещението“ е насочена именно към инструменталния разум, а не към разума изобщо, предвид по-късните размишления на Хоркхаймер („Край на разума“) за „субективния“ разум, ориентиран към средствата и „обективния“ разум, ориентиран към целта. По-малко основание за съгласие виждам в сложната реконструкция (с привличането на Вебер) на мита за Одисей като „историческа алегория“, за да се обоснове тезата, че критиката към инструменталния разум в неговото развитие се отнася главно за къснокапиталистическото общество, а не за цялата цивилизация, в отговор на подобен прочит от Хабермас. Разсъжденията в тази глава се разпростират и върху по-късни произведения на Адорно във връзка с критиката на псевдокултурата и администрираната култура. Засегнати са и по-късните произведения на Хоркхаймер „Край на разума“, „Залезът на разума“ и „Критика на инструменталния разум“, в които теорията все повече се отдръпва от практиката, а негативизмът и песимизмът се засилват.

Наред с описанието на негативната диалектика като метод на критическата теория в гл. 4 авторката открива нормативния момент в твърдението на Адорно, че негативната диалектика представлява „отнология на противоречието, на погрешното състояние на света“. В самото отричане на това състояние според нея се състои и възможността за утопия. Така към понятието „утопия“ тя подхожда по същия начин, както и към понятието „нормативност“ – променя радикално неговото съдържание, доколкото то е фокусирано върху желаното състояние, а нежеланото е само негова изходна точка. Това може да се интерпретира и като приложение на самия метод на Адорно за фокусиране върху „остатъка“ в предмета, който не е обхванат от понятието. Но дори и да е така, това струва ми се не отменя моето възражение, отнасящо се до комуникативната функция на понятията. В гл. 4 е изложена и моралната философия на Адорно като е направен един много сполучлив преход от смисъла на негативната диалектика в епистемологичен и социален план, а именно привилегироване на единичното пред общото, към моралния императив. Той повелява неучастие в увредения живот, чиято, доведена до край, инструментална рационалност, според автора, е причина за Холокоста, а също и недопускане на социалните условия, които са го направили възможен.

В обобщение бих искала да кажа, че предложеният дисертационния труд представлява едно много задълбочено и сериозно изследване на критическата теория на Хоркхаймер и Адорно, което демонстрира изключително успешна работа както с текстовете на самите автори, така и с литературата върху тяхното творчество. То е поставено от една страна в контекста на критическата традиция (от Кант през Маркс и

Лукач, до Хоркхаймер и Адорно) и от друга страна в контекста на диалектичката традиция (от Хегел до превръщането на диалектиката в негативна в критическата теория). В този смисъл изследването напълно удовлетворява историко-философската претенция. Известен скепсис буди у мен прекалено апологетичното отношение към авторите, което се изразява освен в безвъпросното приемане на техните основни тези и в безкритично прилагане на някой от техните методи. Откритата от докторантката (и напълно обоснована при интерпретациите на текстовете) контекстуална, негативна нормативност може да се сведе до почти анекдотичното: „Не знам как трябва да бъде, но не трябва да бъде така“. Не случайно Хоркхаймер и Адорно изпитват затруднения да определят адресата на своята теория и не изясняват до край дали това е някакъв „въображаем свидетел“ от бъдещето или някакъв интелектуален авангард. Тази „слаба“ нормативност според мен не отговаря по същество на въпроса на Хабермас, за който стана дума по-горе, но и на един друг негов въпрос, звучащ по-общо – ако „фалшивото съзнание“/идеологията е всеобхватна, то от къде се взема критика, която не е идеологична? По-важното обаче е, че негативната, контекстуална нормативност, чиято единствена роля е да отрече това което е, т.е. действителното, отваря всички останали възможности за света/обществото, включително и по-неблагоприятни от съществуващите. Освен, ако не сме приели, съдържащият се имплицитно в теориите на Хоркхаймер и Адорно възглед, че живеем в най-лошия от всички възможни светове. Но това е нещо, което никой, дори и посочените автори, не би могъл да знае, ако са отворени всички възможности.

Авторефератът е направен според изискванията. На лице са необходимия брой публикации. Приносите са изложени коректно. Тук бих си позволила да посоча още един принос, с който докторантката едва ли би се съгласила. Старателното изследване на пътищата без изход са не по-малко важни от пробивите в науката, в това число и в хуманитаристиката.

Заключение

Становището ми относно даването на образователната и научна степен „доктор“ на Меги Попова е положително, въпреки бележките, заради демонстрираните в дисертационния труд познания, професионални умения, култура на мислене и изразяване, която дори превъзхожда тази на изследваните автори в някои от техните текстове.

10.02. 2023 г.

Изготвил становището:

доц. д-р Олга Симова

